

Torstenssonskrigen 1643-45 og kongetienden af Seem, Vilslev, Hunderup og nogle andre sogne i Riberhus len

Af H. K. Kristensen

Uden krigserklæring overskred den svenske hær under anførsel af Lennart Torstensson den 12. december 1643 Danmarks sydgrænse efter ordre fra det svenske riges styrer Aksel Oxenstjärna. Den 10. januar 1644 kom den første trop, en større afdeling hestfolk under kommando af generalmajor Willenberg og oberst Israel Isachsen til Ribe.¹

Byen havde gennem flere måneder forrige år haft indkvartering af danske fodfolk, men disse var kort før svenskernes ankomst afmarcheret fra staden. Byen måtte naturligvis overgive sig og love at betale en brandskat på 6000 rdl. Snart kom endnu større styrker, og nye brandskatter fulgte.

Fjenden besatte Riberhus, hvor beholdningen af korn blev deres bytte. En del af kornet solgte de i byen, og andet brugte de til at fodre deres heste med.

Med enkelte korte intervaller var Ribe under svensk besættelse og herredømme til 24. september 1645, til mere end en måned efter fredsafslutningen. Her skal byens såre omskiftelige skæbne under denne krig ikke nærmere omtales. Blot en enkelt detalje: Hvordan gik det med den kgl. korntiende,² der skulle afleveres i 1644, da fjenden regerede her? Blev den også leveret til og forbrugt af fjenden?

Lensmanden har fundet det nødvendigt at bilægge sit regnskab for 1643-44 med bilag, der giver oplysning om dette, og det giver samtidig nogen oplysning om tilstanden i en række landsogne. Det var endnu i Jyske Løvs tid, de retsgyldige dokumenter er tingsvidner, udstedt på herreds- eller birketing efter en så fyldig formel, at det næsten kan knibe et nutids-

menneske at fatte meningen. Jeg vil derfor kort gennemgå det første, før det gengives. Det er birkefogden og 3 sandemænd (nævninger), der udsteder dokumentet og bevidner, at slots-skriveren på sin husbonds vegne fik et tingsvidne (bevis for), at »dannemænd« (retsvidner) aflagde ed på, at de så og hørte, at slotsskriveren spurgte kirkeværgerne for Seem kirke om, hvordan det forholdt sig med kongetienden, og herpå fik han et klart svar.

Anders Nielsen i Siemb, foged til Lustrup birketing,³ Poul Christensen i Hømb, Eschild Jensen i Lustrup og Anders Jepsen i Hømb, sandemænd i for^{ne} birk gør vitterligt, at år 1646 tirsdagen den 27. oktober paa for^{skr.} ting for dom var skikket velagt og forstandig mand Jørgen Pederssen, slotsskriver på Riberhus⁴ på sin husbonds, erlig og velb. mand Gregers Krabbe til Torstedlund, Danmarks Riges raad og kgl. Mayests. befalingsmand paa Riberhus, hans vegne, som eskede, begærede og fik et fuldt tingsvidne af 8 dannemænd, som er Sefren Pedersen i Siemb, Hans Pedersen, Anders Sefrensen, Jes Michelsen, Peder Sefrensen, Troels Andersen, Jes Andersen ibidem (sammesteds) og Hans Andersen i Snepsgaard, hvilke for^{skr.} 8 dannemænd alle samdrægtelig vindet med Hellig Aands ed, at de så og hørte her i dag, at bemeldte Jørgen Pedersen på forbemeldte velb. husbonds vegne stod for tings dom og tilspurgte Niels Jepsen i Hømb og Michel Jensen ibidem, kirkeværger til *Siemb kirke*, at (om) de udgav kgl. Mayests. anpart tiendekorn af for^{ne} Siemb sogn for det år anno 1643 til 1644, hvortil for^{ne} Niels Jepsen og Michel Jensen svarede på menige sognemænds vegne, at de samme års tiendekorn ikke udgav, som var rug 5 ørte, byg 5 ørte, formedelst fjendernes indfald og besværing, tilmed ej heller beholdt noget selv af samme års indavlet korn, formedelst streng indkvarterings skyld«.

Endnu flere tingsvidner, affattet efter omtrent samme formel, blev fremlagt og refereres forkortet i det følgende.

Fogeden i Gørding herred, Jacob Jensen⁵ i Tømmerby samt

Eske Søfrensen i Grisbæk og Hans Mulvad kundgjorde, at slotsskriveren fik et tingsvidne på, at der blev tinglæst et brev fra velb. Peder Lange til Kærgård.⁶ Brevet oplyste, at den afgift Lange skulle svare af kongekorntienden af *Vilslev og Hunderup sogne*, og som skulle have været ydet til fastelavn 1644 (for året 1643) ikke blev svaret, da fjenderne nytårsdagen tilforn var udi Jylland. Da blev 8 ørte byg nådigst efterladt, efterdi dette »med mere af det ganske års avl af fjenderne aldeles blev borttagen og forødt«. Brevet var udstedt af Peder Lange 25. oktober 1646. Hans foged, Jes Thomsen i Hunderup, tog tingsvidnet.

Niels Lauritsen i Tranberg, »den tid tingholder på Skast herreds ting« (midlertidig herredsfoged),⁷ Jens Hansen i Maade og Laurits Pedersen⁸ i Rovst kundgjorde, at for tingsdom var skikket ridefogden til Riberhus Peder Byrgesen,⁹ der fik et tingsvidne på, at af *Faaborg sogn* blev kgl. Mayets. korntiende ikke ydet til Riberhus uden 7 ørte rug formedelst fjendernes besværing, og at velb. frue Margrete v. Ahlefeld til Visselbjerg¹⁰ beholdt intet af kongekorntienden af *Alslev sogn* for 1643, »thi fjenderne tog det bort paa Visselbjerg«. Der blev heller intet ydet af *Bryndum sogn* uden 9 ørte rug, formedelst indkvartering. - Fru Anne Vind til Endrupholm¹¹ »lod ingen kongetiende opbjærge af *Nykirke sogn* og heller ikke ydede noget 1643. Der blev heller intet leveret af *Øse sogn*, og de, som havde det i fæste, nød eller beholdt intet«.

Et tingsvidne fra Vester Horne herred melder, at *Lønne sogn*¹² ikke udgav korntienden, »ikke heller sognemændene kunne formaa den at udgive, formedelst fjendernes haarde åg og beskatning«. Ej heller af *Ovtrup sogn* kunne beboerne levere kongetienden, så tiendeforpagterne »ingen nytte eller fordel deraf havde«.

Endvidere tinglæstes et restanceregister over kongekorntienden i Malt herred 1643-44. Af *Folding sogn* var restancen 3 ½ ørte rug, 3 ½ ørte byg, af *Brørup sogn* 10 ørte rug, 5 ørte byg, af *Lindknud sogn* 10 ørte rug, 5 ørte havre til efternævnte

tiendefæstere: Hr. Peder Nielsen¹³ i Matbek (Maltbæk), som *Folding sogn* havde i fæste, Hans Christensen i Adserbøl,¹⁴ som *Lindknud sogn* havde i fæste, Oluf Jensen i Eskelund og Jep Pedersen i Tuesbøl, som *Brørup sogns* kongekorntiende havde i fæste. »Menige sognemænd udgav ikke restancen, formedelst fjendernes overfald og røveri, ej heller beholdt eller nød de noget af for^{ne} års tiende i det ringeste i nogen måde«.

Endelig blev der fremlagt et tingsvidne, udstedt af Anders Nielsen, foged til Lustrup birk, dateret 27. oktober 1646 om, at slotsskriver Jørgen Pedersen »tilspurgte efterskrevne mænd på *Mandø*, som er Hans Hansen, Hans Nielsen, Bunde Lambertsen, Laurids Nielsen, Simen Hansen og Anders Lauridsen, om de udgav den *rdl. officerspenge* i det år anno 1643 for for^{skr.} Mandø land, hvortil bermt. mænd gav til svar, at de aldeles i det år ingen officerspenge ydte eller udgav i nogen maade, formedelst fjendernes indtog.

I forbindelse hermed fremlagdes et tingsvidne udstedt af herredsfogden i Gørding herred Jacob Jensen i Tømmerby og Hans Mulvad, skriver, om at der blev læst en »restances på officer penge, som rester af *de adelburs gårde*¹⁵ i Gørding herred 1643-44 hos Ingvar Tamsen, Karl Sørensen, Peder Hansen i *Darum* officer penge i alt 18 rdl., hos Søren Trogelsen og Jens Hansen i *Bøel* officerpenge 18 rdl. Folkene var mødt og bekendt, de intet havde ydet.

- Hvordan egnen klarede sig med »æde- og sædekorn« er det umuligt at udrede.

NOTER

1. Sidstnævnte af de 2 officerer slog sig ned i Lustrup for en tid, senere hos borgmesteren i Varde, men blev snart frygtet over det meste af Vestjylland. Efter akter fra Stockholm og Gottorp, behandlet af K.-R. Böhme i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinsche Geschichte, Band 90, var Ribe fra januar til juli 1644 besat af kavalleri under oberst Horn og af infanteri under Wittenberg og oberst Daniels og Lohausen. Efter

samme kilde skulle svenskerne have fået 9000 rdl i kontante penge, og Varde, der lå under den samme øverstbefalende, betalte 1700 rdl., mens der af Riberhus len udsugedes et kontant beløb på 30.583 rdl. Hertil kom så naturalieleverancer og »gaver« plus røverier, hvilket vanskeligt lader sig beregne. Efter Varde bys nøjagtigt førte regnskaber er byens tab dog opgjort til 45.739 rdl. i alt.

2. I den katolske tid fik biskopperne denne tiende, da kirken og præsten også skulle have deres tiende, blev der altså 1/30 af sognets kornavl til hver af de 3. Ved reformationen blev bispetienden inddraget som herreløst gods under kronen og kaldtes kongekornetienden. Kongen lovede, at den skulle blive anvendt til gudeligt brug (hjælp til kirker, præster, hospitaler, studier og videnskab). Det skete også ret hyppigt i den første tid. Men kongen, staten, fik mere og mere selv brug for den. Den kunne være forpagtet ud for en fast årlig ydelse, i Seem var det sognemændene selv, i Vilslev-Hunderup Peder Lange osv. Tiendeforpagteren kunne atter have »tingsele«, akkord, med bønderne, der så leverede tienden »i skæppe«, den kunne også tages direkte af ageren, »tages i kærven«. I sidstnævnte tilfælde måtte kornet ikke køres ind, før tiendetageren havde været der.
3. Lustrup birk syd for Ribe havde som så mange områder ved denne by haft ret omskiftelige tilhørsforhold i juridisk henseende. Allerede ved 13. årh.'s begyndelse sorterede det under ribebispen, ved reformationen blev det lagt under Riberhus, 1555 blev det atter et birk, men kort efter blev det sammenlagt med kongeligt og kirkeligt gods i Kalvslund, Gram, Frøs og Tyrstrup herreder under navnet Sct. Nicolaj klosterbirk, men 1576 genoprettedes atter Lustrup birk, til det 1812 lagdes under Riberhus birk og 1859 under det da oprettede Ribe herred.
4. Jørgen Pedersen døde i juli 1650.
5. Jacob Jensen besad fra 1636 til senest 1666, da en søn fik skøde, en selvejergård i Tømmerby, der i juridisk henseende hørte under Gørding herred, i kirkelig henseende under Sneum sogn i Skast herred. Hans navn står i herredets segl, så han har ladet det lave.
6. Landsdommer Peder Lange til Riber Kærgaard døde 1661 ganske forarmet af krigene. To døtre døde af pesten 1659.
7. Niels Lauridsen var hjemmevant på tinget, han var nemlig kgl. delefoged, dvs. kongens anklager (og forsvarer for kronbønderne og kongens interesser) snarest en blanding af politimester og politibetjent. Herredsfogden var Hans Christensen i Tjæreborg.
8. Laurids Pedersen tilhørte den kendte slægt Barfod fra Sædding Storgård i N. Nebel. Det må være midlertidigt, han opholdt sig i Rovst, da han var fæster på en krongård i Allerup, hvor han havde en temmelig ondskabsfuld medfæster, der generede og irriterede ham i den grad, at han dræbte ham, hvorfor han selv blev henrettet 1653. Det er ham, der har skrevet de smukt førte tingbøger fra Skast herred, som er udgivet af »Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie«. Hans segl viser et bart ben og fod med seksoddet stjerne på hver side. Hans

navn står ved randen. Det ligner ganske faderens Peder Pedersens segl. Denne var herredsskriver før ham.

9. Om Peder Byrgesen, se Fra Ribe Amt 1971.
10. Margrete Ahlefeldt var datter af Gregorius Ahlefeldt til Søgaard, blev 1631 gift med Jørgen Ahlefeldt, der havde arvet Visselbjerg, blev enke 1637, måtte flygte fra gården under næste svenskekrig og solgte den 1663.
11. Anna Vind var datter af Kristen Vind og Margrete Rantzov, Endrupholm. Hun bragte gård og gods til sin mand Jørgen Vind, som hun ægtede 1609, han var tillige lensmand på Ducholm kloster, hvor han døde netop 1643, og 25. januar 1645 stod hun i Odense ved sin svogers dødsleje. Hun led så meget under 1657-60 krigen, at hun måtte sælge Endrupholm. Hun døde vist 1668.
12. Svenskerne havde et fast vagthold i sognet, antagelig ved Nyminde for at overvåge sejladsen dertil.
13. Hr. Peder Nielsen (Nissen), f. i Ribe 1584, kaldet 1612, men folk i Folding sogn ville ikke have ham som præst, så kongen måtte hjælpe ham til rette. Han fritog ham også senere for præsteskat, da han havde det småt og boede på en alfarvej.
14. Adserbøl var tidligere en sædegård. Muligvis har Hans Christensen været forpagter af gården.
15. Efter hærordningen 1614 fik hvert kompagni bl.a. tillagt 10 øvede soldater, som skulle underholdes af en større gård eller en bestemt mængde hartkorn, disse soldater kaldtes adelburser. Der skete ændringer heri. Her ser vi, at adelburgårdene har betalt lønninger til officererne. Moth definerer ellers ordet som den soldat, der er mere end en gemen soldat og mindre end en underofficer.

H. K. Kristensen, f. 1895, fhv. førstelærer, Dybdalsvej 16, 6800 Varde. Litterære arbejder: se Bibliografi i Fra Ribe Amt 1975.